

пов'язаних з інсценуванням, дає можливість стверджувати, що незалежно від предмету злочинного посягання, в них є деякі схожі елементи, що може стати підґрунтям для розробки єдиної міжвидової методики розслідування злочинів, пов'язаних з інсценуванням дорожньо-транспортної події.

Список використаних джерел:

1. Дементьев В.В. Научные и практические проблемы расследования инсценировки как способа сокрытия преступления: дис. ... канд. юрид наук. 12.00.09. Саратов, 2004. 246 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України № 4651-VI від 13.04.2012. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Осмотр места происшествия: практ. пособие / Под ред. А.И. Дворкина. М: Юристь, 2001. 336 с.
4. Путивка С.Н. Криминалистическое моделирование для реконструкции неочевидных обстоятельств при расследовании дорожно-транспортных происшествий: дис. ...канд. юрид. наук. 12.00.09. Волгоград, 2002. 194 с.
5. Семенов В.В. Методика розслідування вбивств, прихованих інсценуванням: дис. ... канд. юрид. наук / 12.00.09. Харків, 2004. 183 с.

УДК 343.1

ГАЛАСЬ І.А.

**ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ПОВЕРНЕННЯ
ТИМЧАСОВО ВИЛУЧЕНОГО МАЙНА**

Окреслюється поняття заходів забезпечення кримінального провадження. Визначаються особливості, проблеми реалізації та порядок тимчасового вилучення майна, співвідношення цього заходу з іншими слідчими діями. Аналізується порядок повернення тимчасово вилучених речей відповідно до положень законодавства та підзаконної нормативної бази.

Ключові слова: заходи забезпечення кримінального провадження, тимчасове вилучення майна, речі, тимчасово вилучене майно.

Определяется понятие мер обеспечения уголовного производства. Определяются особенности, проблемы реализации и порядок временного изъятия имущества, соотношение данного мероприятия с другими следственными действиями. Анализируется порядок возврата временно изъятых вещей в соответствии с положениями законодательства и подзаконного нормативной базы.

Ключевые слова: меры обеспечения уголовного производства, временное изъятие имущества, вещи, временно изъятое имущество.

The concept of measures to ensure criminal proceedings is defined. Specific features, problems of implementation and procedures for temporary seizure of property, the ratio of this measure to other investigative actions are determined. The procedure for the return of temporarily seized items is analyzed in accordance with the provisions of the law and the subordinate regulatory framework.

Key words: measures to ensure criminal proceedings, temporary seizure of property, things temporarily seized property.

Вступ. Починаючи з 2012 року, на території України діє новий Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК), який став суттєвим проривом у реформуванні механізму інституту кримінального судочинства та правоохоронної системи, згідно з європейськими стандартами у цих галузях. Представлений документ прийшов на зміну застарілому кримінально-процесуальному законодавству, яке функціонувало ще з 1960-х років. Найбільших змін зазнав механізм досудового розслідування, який натеper здійснюється шляхом відкриття кримінального провадження (своєрідний аналог досі існуючих кримінальних справ). Наявність інших вагомих особливостей, котрі з’явилися у КПК 2012 року, зробили механізм досудового розслідування своєрідною новелою як для представників правоохоронних органів, так і для науковців. У Кодексі було вироблено принципово нові механізми законодавчого впливу на учасників кримінального процесу. Зокрема систему заходів забезпечення кримінального провадження, яка мала інший нормативний вираз, було розширено шляхом внесення до її складу суттєвих змін. Одним із найбільш суперечливих, але й найбільш цікавих заходів кримінального провадження є тимчасове вилучення майна. Цей захід тісно пов’язаний з іншими інститутами, передбаченими КПК. Крім цього, тимчасове вилучення майна передбачає фактичне обмеження наданого відповідному суб’єктові законом права власності. Процесуальний порядок такого обмеження є більш-менш дослідженою проблематикою, якщо не враховувати деякі особливості та законодавчі прогалини. Нормативна база не передбачає якісного процесуального порядку повернення тимчасово вилученого майна, що визначає актуальність представленого дослідження.

Ступінь розробленості. Особливості кримінального процесу України та окремих інститутів цієї правової галузі неодноразово досліджувалися Б.Т. Базилевим, Г.Н. Ветровим, Ф.М. Кудіним, І.Л. Петрухіним, В.П. Бож’євим, В.А. Михайловим, І.Л. Труновим, Б.Т. Безлепкіним, Ю.М. Грошевим, О.П. Кучинським, Л.М. Лобойком, В.В. Назаровим тощо. Вагомий внесок у розуміння процесуальної природи та практичної користі заходів забезпечення кримінального провадження зробили вчені, які безпосередньо займалися цими питаннями, а саме: Ю.П. Аленін, С.М. Смокова, Г.К. Кожевнікова, Ю.М. Мірошніченко, О.Р. Михайленко, Н.С. Моргун та інші. При цьому проблематика процесуального порядку повернення тимчасово вилучених речей жодним із названих науковців належним чином не розкривалась. Тому для нас принципово важливо розглянути це питання, адже це принесе користь як теоретичній сфері його нормативного регулювання, так і практиці реалізації в межах кримінального провадження.

Постановка завдання. Метою статті є визначення процесуального порядку повернення тимчасово вилученого майна.

Заходи забезпечення кримінального провадження (точніше система цих заходів) є новелою, введеною у законодавство чинним КПК України. У КПК нашої держави від 1960 року цього поняття не існувало. Натомість останній акт визначав систему та процес застосування запобіжних заходів, які сьогодні є лише окремих елементом більш широкого інституту. Незважаючи на інноваційний характер інституту забезпечення кримінального провадження в цілому, законодавець допустив серйозну помилку, попередньо не визначивши його значення у новоприйнятому КПК України. У акті лише вказано, що заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються з метою досягнення дієвості такого провадження [1]. Як бачимо, таке трактування інституту повністю не розкриває його сутності. Тому для більшого розуміння того, що є заходами забезпечення кримінального провадження, необхідно звернутися до наукової сфери. Найбільш точне визначення, на нашу думку, подано О.М. Бандуркою, С.М. Блажівським та Є.П. Бурдоль. Учені під заходами забезпечення кримінального провадження розуміють передбачені КПК заходи примусового характеру, які застосовуються за наявності підстав та в порядку, встановленому законом, з метою запобігання і подолання негативних обставин, що перешкоджають або можуть перешкоджати вирішенню завдань кримінального провадження, забезпеченню його дієвості [2].

Щодо системи цих заходів, то згідно зі статтею 131 КПК України вона є доволі широкою та розгалуженою. Відповідно до цього положення заходами забезпечення кримінального провадження є:

- виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід;
- накладення грошового стягнення;
- тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом;
- відсторонення від посади;
- тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя;
- тимчасовий доступ до речей і документів;
- тимчасове вилучення майна;

- арешт майна;
- затримання особи;
- запобіжні заходи [1].

Отже, виходячи із положень чинного законодавства, тимчасове вилучення майна є одним з елементів системи заходів забезпечення кримінального провадження. При цьому не зрозумілим є питання про те, яка сутність цього інституту і як він співвідноситься з іншими заходами. Відповідно до статті 167 КПК України, тимчасовим вилученням майна є фактичне позбавлення підозрюваного або осіб, у володінні яких перебуває відповідне майно, можливості володіти, користуватися та розпоряджатися ним до вирішення питання про його арешт або повернення [1]. У частині другій тієї ж норми вказано, що майно, іншими словами, речі (документи, гроші тощо) можуть вилучатися, якщо є достатні підстави вважати, що вони:

- підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та/або зберегли в собі його сліди;
- призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення;
- є предметом кримінального правопорушення, зокрема пов'язаного з їх незаконним обігом;
- одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від них, а також майно, у яке їх було повністю або частково перетворено [1].

Необхідно також звернути увагу на те, що вказаний захід кримінально-процесуального примусу, відповідно до статті 167, передбачає повне припинення права власності на відповідні групи майна, шляхом анулювання елементів цієї правомочності: права володіння, користування та розпорядження. Така структура права власності передбачена не тільки положеннями Цивільного Кодексу України (далі – ЦК), а й статтею 41 Конституції нашої держави. У положеннях норми говориться, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності [3]. Таким чином, досліджуваний у статті захід забезпечення кримінального провадження торкається визначного громадянського інституту. Тому до фактичного перешкодження його дії законодавець ставиться максимально обережно, що проявляється у порядку тимчасового вилучення майна. Зокрема стаття 168 КПК каже, що тимчасово вилучити майно може кожен, хто законно затримав особу в порядку, визначеному чинним законодавством. Кожна особа, яка здійснила законне затримання, зобов'язана одночасно із доставлянням затриманої особи до слідчого, прокурора, іншої уповноваженої службової особи передати їй тимчасово вилучене майно, засвідчивши таку дію протоколом. Крім цього, тимчасове вилучення майна також можна проводити під час обшуку та огляду [1]. Отже, виходячи із представлених положень процесуального законодавства, ми зробили висновок про те, що тимчасове вилучення майна не є самостійним заходом забезпечення кримінального провадження, так як застосовується в межах огляду, обшуку чи затримання особи, тобто під час проведення окремих слідчих дій. Звідси постає питання: якої долі зазнають речі, право власності відповідної особи на які було фактично припинено, та який механізм їх повернення?

Вичерпний перелік процесуальних підстав повернення тимчасово вилученого майна передбачено у статті 169 КПК України. Положення статті визначено, що вказане майно повертається власникові:

- 1) за постановою прокурора, якщо він визнає таке вилучення майна безпідставним;
- 2) за ухвалою слідчого судді чи суду, у разі відмови у задоволенні клопотання прокурора про арешт цього майна;
- 3) у випадках, передбачених частиною п'ятою статті 171, частиною шостою статті 173 КПК;
- 4) у разі скасування арешту [1].

Необхідно зазначити, що ця стаття, хоча і закріплює декілька елементів механізму повернення тимчасово вилученого майна, однак реально відображає єдиний порядок. Що наглядно можна дослідити на прикладі співвідношення тимчасового вилучення майна з іншими заходами забезпечення кримінального провадження. Відповідно до цього, ми вважаємо, що дослідження проблематики повернення тимчасово вилученого майна необхідно розглядати через призму зв'язку однойменного заходу з арештом майна та відповідними слідчими діями, обшуком та оглядом. При цьому порядок роботи із тимчасово вилученим майном відрізняється залежно від способу його вилучення. Згідно із загальною умовою, яка міститься у частині 5 статті 171 КПК

України, слідчий чи прокурор зобов'язаний подати клопотання про арешт тимчасово вилученого майна на розгляд слідчому судді не пізніше наступного дня після безпосереднього вилучення майна, інакше таке майно має бути негайно повернуте особі, у якої його вилучили [1]. Указаний у нормі відрізок часу дається на вирішення питання про доцільність вилучення майна та необхідність накладення на нього арешту. Саме на цьому етапі може мати місце перша обставина повернення тимчасово вилученого майна, передбачена у статті 169 КПК. Вирішуючи питання про застосування арешту майна, слідчий має звернутися до прокурора, з метою отримання погодження, а тільки потім клопотати перед слідчим суддею. Ця особливість пояснюється двома положеннями чинного КПК, а саме:

- прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва, що дає йому право скасовувати незаконні постанови слідчого, ухвалювати процесуальні рішення, погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого тощо;

- у частині 1 статті 171 КПК України вказується, що клопотання про арешт майна подається слідчим із погодженням із прокурором.

Отже, саме на етапі вирішення питання про застосування арешту майна, прокурор може визнати тимчасове вилучення майна безпідставним та видати постанову про його повернення. Таким чином, якщо ту чи іншу особу позбавили права власності на відповідні речі шляхом їх вилучення в порядку, передбаченому законодавством, і вона вважає таке вилучення безпідставним, то їй необхідно звернутися до прокурора або ж почекати 24 години, тобто дочекатися фактичного закінчення строку, протягом якого орган досудового розслідування може легально утримувати тимчасово вилучене майно.

Однак такий порядок є утопічним і стосується, на нашу думку, лише речей, які тимчасово вилучені в порядку затримання особи, адже для огляду та обшуку передбачено дещо інший механізм вилучення. Зазначена раніше частина 5 статті 171 КПК має доповнення, де говориться, що у разі тимчасового вилучення майна під час обшуку, огляду, здійснюваних на підставі ухвали слідчого судді, передбаченої статтею 235 КПК, клопотання про арешт такого майна має бути подане слідчим, прокурором протягом 48 годин після вилучення майна, інакше майно має бути негайно повернуте особі, у якої його було вилучено [1]. Іншими словами, строк вирішення питання щодо застосування арешту майна зростає вдвічі. Через це стає незрозумілою доцільність існування першого абзацу частини 5 статті 171, наявність якого викликає процесуальні суперечності.

Особливість вирішення питання про подальшу долю тимчасово вилученого майна, отриманого під час обшуку або огляду, пояснюється декількома нормативними положеннями. Насамперед, необхідно проаналізувати механізм вилучення майна під час проведення вказаних слідчих дій. Під час обшуку чи огляду слідчий, прокурор має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення обшуканого житла чи іншого володіння особи чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати документи, тимчасово вилучати речі, які мають значення для кримінального провадження. Предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх стосунку до кримінального провадження. Вилучені речі та документи, які не входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукання в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, та не стосуються предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном [1]. Як ми розуміємо, на практиці під час проведення цих слідчих дій ніхто не задається питанням належності речей, які вилучаються, адже «на місці» об'єктивно визначити походження чи призначення майна досить важко. Прикладом є ситуації, коли вилучається комп'ютерна техніка, гроші тощо. Саме тому законодавець надає збільшений строк вирішення питання про накладення арешту на тимчасово вилучене майно. Крім цього, у Листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05.04.2013 року вказано, що слідчий (прокурор) у своєму клопотанні про арешт майна має назвати документи, які підтверджують право власності на майно, що підлягає арешту. Водночас під час розгляду відповідних клопотань слідчим суддею необхідно враховувати, що такі документи не можуть бути зазначені у клопотанні та надані щодо майна, право власності на яке неможливо підтвердити документально (наприклад, на майно, вилучене з обігу; рухоме майно, що не підлягає державній реєстрації і документи щодо якого відсутні, тощо), а також щодо майна, яке підлягає державній реєстрації, проте всупереч вимогам закону не було зареєстровано. Водночас відповідну неможливість має бути обґрунтовано у клопотанні, про неї має бути зазначено і в ухвалі. Документи, що підтверджують право власності на

майно, право власності на яке підлягає державній реєстрації і яке було фактично зареєстровано, або копії цих документів мають зазначатися в клопотанні та обов'язково додаватися до клопотання [4]. Тобто впродовж 48 годин після фактичного вилучення майна, слідчий, прокурор мають підготувати клопотання про накладення арешту на таке майно та надати докази необхідності його арешту взагалі. Якщо таких доказів немає, то прокурор, як ми вже раніше визначили, має видати постанову про повернення тимчасово вилученого майна, адже законних підстав для його утримання в органів досудового розслідування немає. З іншого боку, якщо слідчий, прокурор все ж подають клопотання про застосування арешту щодо тимчасово вилученого майна в належний строк, то в дію вступає частина 6 статті 173 КПК, згідно з якою слідчий суддя має винести ухвалу про арешт майна не пізніше 72 годин.

Консолідуючи усі наведені відомості, ми можемо зробити висновок, що на законних підставах тимчасово вилучене майно може знаходитись у фактичному володінні органів досудового розслідування не більше 120 годин, після чого має бути повернуто законному власникові, якщо слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про накладення арешту на це майно або фактично не задовольнить його у відведений законодавством строк. У цьому разі власник відповідного майна може безпосередньо або ж через представника звернутися до відповідного органу досудового розслідування з метою повернення належних йому речей. При цьому орган досудового розслідування не має жодних підстав для відмови власникові чи його представникові у поверненні тимчасово вилученого майна.

Незважаючи на відносну процесуальну урегульованість досліджуваного у статті питання, на практиці доволі часто представники органів досудового слідства чи прокуратури нехтують своїми обов'язками та фактично не повертають власникам тимчасово вилучене майно. Такі ситуації виникають із різних причин, до яких належить недосконалість процесуального законодавства, відсутність належного рівня правової підготовки діючих слідчих, прокурорів тощо. Але навіть ураховуючи той факт, що представники органів досудового слідства мають відповідний процесуальний статус та широкий спектр правомочностей, власник майна, котре було тимчасово вилучено, може оскаржити незаконні дії вказаних осіб, які здебільшого проявляються у вигляді безпідставного вилучення чи фактичного неповернення тих чи інших речей. У цьому разі слід відзначити, оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування є одним із елементів великого і складного кримінального процесуального інституту оскарження рішень, дій чи бездіяльності державних органів та службових осіб, що здійснюють кримінальне провадження, основане на конституційно гарантованому праві «кожного» захищати свої права і свободи [6; 5, с. 12].

У статті 55 Основного Закону вказується, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [3]. Більш повно зміст цієї статті розкривається у нормах кримінально-процесуального законодавства. Зокрема у главі 26 Розділу III КПК України зазначається, що на досудовому провадженні можуть бути оскаржені дії чи рішення слідчого або прокурора про неповернення тимчасово вилученого майна згідно з вимогами статті 169 того ж нормативного акту. Скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора можуть бути подані особою протягом десяти днів із моменту ухвалення рішення, вчинення дії або бездіяльності. Скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора розглядаються слідчим суддею місцевого суду [1]. Розглянувши скаргу, слідчий суддя постановляє ухвалу, в якій:

- 1) скасовує рішення слідчого чи прокурора;
- 2) зобов'язує припинити певну дію;
- 3) зобов'язує вчинити певну дію;
- 4) відмовляє у задоволенні скарги [1].

Необхідно пам'ятати, що слідчий суддя є основною інстанцією, за допомогою якої громадянин, чий права були обмежено чи порушено, може відновити свій юридичний статус, оскаржити незаконні дії та, якщо брати до уваги конкретно питання, досліджуване у статті, повернути тимчасово вилучене майно [7].

Висновки. У ключі вищевказаного ми можемо зробити висновок про те, що відповідний процесуальний механізм повернення тимчасово вилученого майна на тепер не має якісного законодавчого відображення, тому функціонує неналежним чином. Ця теза підтверджується низкою характерних особливостей.

1) Тимчасове вилучення майна, відповідно до положень КПК України, не є самостійним заходом забезпечення кримінального провадження, так як він, по-перше, реалізується винятково

в межах передбачених законодавством слідчих дій, а по-друге, його застосування фактично не має сенсу без подальшого арешту майна.

2) Норми, якими передбачено процесуальний порядок повернення тимчасово вилученого майна, не точно відповідають іншим положенням кримінально-процесуального законодавства, що створює умови, за яких представники органів досудового слідства можуть тлумачити юридичні норми на свій розсуд, порушуючи правомочності власників такого майна.

3) Повернення тимчасово вилученого майна є обов'язком представників органів досудового слідства та правом власника такого майна, що виключає законну можливість його нелегального утримання представниками влади.

4) Власник тимчасово вилученого майна може звернутися до слідчого судді зі скаргою на незаконні дії прокурора чи слідчого, щодо фактичного неповернення тимчасово вилученого майна, якщо реальних підстав на утримання відповідних речей немає. Право оскаржувати дії посадових осіб є невід'ємною конституційною можливістю кожного, чії права обмежено чи порушено.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон, Кодекс від 13.04.2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9 – 10, № 11–12, № 13. – Ст. 88.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О.М. Бандурка, С.М. Блажівський, С.П. Бурдоль та ін.; за заг.ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – С. 367.
3. Конституція України : Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження : витяг від 07.02.2014 р. // [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-14/page>.
5. Попелюшко В.О. Оскарження захисником рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування та прокурора / В.О. Попелюшко // Адвокат. – 2012. – № 10(145). – С. 12–15.
6. Лобойко Л.М. Реформування кримінально-процесуального законодавства в Україні (2006–2011 роки). Частина 1. Загальні положення і досудове провадження : монографія / Л.М. Лобойко. – К. : Істина, 2012. – 288 с.
7. Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотримання прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження : Лист від 05.04.2013 р. № 223-559/0/4-13 // Закон і Бізнес. – 2013. – № 17.